

interview'et som udvandringshistorisk kilde. Han betoner, at kildetypen bedst kan anvendes til at belyse socialpsykologiske motivationsfaktorer. Det tredje tema er kildeoversigter, hvor særligt den slesvigske udvandring og Hamburgs rolle som udvandringshavn påkalder sig dansk interesse. Klaus Richter skriver om materiale i »Hamburger Staatsarchiv« og Reimer Witt om hvad Schleswig-Holsteins Landesarchiv kan byde på. I Hamburg findes f.eks. skibslistre bevaret fra 1851 og fremefter. De har stor interesse for dansk udvandringsforskning, men de 219 store bind er først ordnet alfabetisk år for år, siden kronologisk for hver skibsafgang. Den søgende må således gøre et rent Sisyfos-arbejde med at udskille de enkelte danskere fra andre nationers udvandrere. I Schleswig-Holsteins Landesarchiv findes andet kvantitativt materiale: Lægdsruller og de såkaldte »Entlassungen aus dem Untertanenverband«, der var de særlige tilladelser, som udvandrende værnepligtige skulle være forsynet med. Et andet interessant materiale er statistikker over den anseelige, illegale udvandring fra Hertugdømmerne. Det har været påstået, at det tyske overherredømme efter 1864 fik dansksindede unge mænd til at udvandre i stort tal for at undgå tysk værnepligt. I denne sammenhæng kan den omtalte statistik måske være nyttig.

Som fjerde temagruppe finder man en større studie af Gerhard Kortum i tilbagevandringen til de nord-frisiske øer, Föhr og Amrum 1900-1970. En teoretisk del betoner tilbagevandringens nære forbindelse med den forudgående udvandringsproces. Der gennemgås et imponerende arsenal af modeller og typologier, men vi får dog intet selvstændigt teori-arbejde forelagt fra forfatteren. Den empiriske del af studiet viser klart, at ¾ af de tilbagevendte er familier med børn og få Amerika-år bag sig.

I øvrigt vendte 22,4% af Amerika-udvandrerne hjem igen og hovedparten af denne femtedel, mener Kortum, var konservative, hjemstavnsbundne gemytter. De, der blev etableret i det amerikanske miljø, brød derimod sjældent op igen trods bindingerne til hjemstavnen.

Steffen Elmer Jørgensen

RICHARD WILLERSLEV: Den glemte indvandring. Den svenske indvandring til Danmark 1850-1914. København, Gyldendal, 1983. 225 s. Ill. 156 kr.

Den store svenske udvandring til Danmark i 1800-tallet er et ganske uoplyst kapitel i Danmarkshistorien. Det er således med nogen ret, at Richard Willerslev kalder sin bog »Den glemte indvandring«. En titel, der har sin parallel i Sverige, hvor Vilhelm Moberg i 1972 betegnede den svenske udvandring til Nordamerika, som »folkevandringen historikerne glemte«, underforstået indtil Moberg med 4-binds værket *Udvandrerne* (1949-59) gjorde opmærksom på den – og dermed blev den egentlige igangsætter af den udvandringshistoriske forskning i Sverige. Den svenske indvandring til Danmark fik som bekendt sin 4-binds roman, Pelle Erobreren, allerede i begyndelsen af dette århundrede. Men modsat de svenske historikeres ignorering af Moberg vedkender Willerslev sig arven fra Martin Andersen Nexø. Willerslevs undersøgelse er dog først og fremmest baseret på de befolkningsregistrerende kilder: folketællinger, tyendeprotokoller, opholdsjournaler og andet materiale fra det danske politis arkiver. I tidligere artikler i *Scandia* 1980 (om svenskerne på Bornholm) og i *Fortid og Nutid* 1981 (om svenskerne i København) har Willerslev præsenteret dele af kildematerialet og nogle af

resultaterne. Det er måske grunden til, at bogen ikke indeholder en samlet behandling af kilderne. En anden grund hertil er vel formodningen om, at en bog, der som denne tydeligvis henvender sig til et bredere publikum, ikke bør tynge med redegørelser for kildemateriale og metode. I et pionerarbejde er det dog spørgsmålet, om ikke også kildematerialet fortjener sin plads.

Som titlen antyder er bogens formål at gøre opmærksom på den hidtil oversete masseudvandring fra Sverige til Danmark; men nok så væsentligt er bogens andet formål, nemlig at vise den fremmede arbejdskrafts betydelige andel i Danmarks økonomiske opsving i 1800-tallets anden halvdel. Hermed får bogen også et aktuelt sigte, idet Willerslev selv påpeger parallellen til vore dages »fremmedarbejderproblematik«. I den sidstnævnte aktuelle sammenhæng er det vigtigste utvivlsomt Willerslevs pointering af, at datidens svenske arbejdskraft betydeligt lettere end nutidens immigranter blev assimileret i Danmark som følge af det skandinaviske sproglige, sociale og religiøse kulturfællesskab.

Bogen kan opdeles i 3 hovedafsnit. Første del omfatter kap. I-V og er i al væsentlighed samlet om spørgsmålet: Hvorfor forlod de Sverige? Naturligt nok får den kvantitative undersøgelse af kronologien i samt omfanget og proveniensen af den svenske udvandring til Danmark en fremskudt plads. Hertil kommer undersøgelser af udvandringens baggrund i »Fattig-Sverige«, agentsystemet samt indvandringens sammensætning og erhvervsfordeling. Bogens anden del omfatter det meget vellykkede kap. VI, hvori svenskernes placering og rolle på det danske arbejdsmarked underkastes en nærmere analyse med hovedvægten på sæsonarbejdernes ved jernbane- og fæstningsanlæg samt teglværksarbejderne og roepigerne. I bogens sidste del, kap. VII-IX, behandles de retslige, sociale og politiske problemer, der fulgte med den svenske indvandring. Bogen sluttes med en efterskrift på godt 2 sider, hvor hovedlinierne opsummeres – og endelig noteapparat og 2 bilag.

Willerslev har to problemer fælles med de sidste 15 års udvandringshistoriske forskning i Skandinavien. For det første er det en næsten umulig opgave at opstille pålidelige tal for de internationale vandrings omfang, såvel nutidens som datidens (et forhold Willerslev selv påpeger indledningsvis i bogen). For det andet kommer historikerne næsten altid til kort, når de på grundlag af det statistiske materiale skal forklare, hvorfor folk udvandrede. De to problemer hænger for så vidt sammen, eftersom det er svingningerne i udvandringens omfang fra år til år, der danner udgangspunktet for analyserne af vandringens årsager. Ud fra en generel betragtning har Willerslev sikkert ret i, at den grundliggende årsag til vandringen fra Sverige til Danmark var, at Danmark i 1800-tallets anden halvdel udviklede sig til et velstående samfund i forhold til Sverige (s. 44), ligesom den økonomiske udjævning mellem de to lande hen imod århundredskiftet betød en aftagende indvandring fra Sverige. Vanskelighederne opstår først, når udvandringens kvantitative svingninger skal forklares. Willerslev er bestemt ikke ukritisk over for den officielle statistiks opgørelse af den svenske indvandring til Danmark for perioden 1865-1910. Via forskellige beregninger af sæsonarbejdernes tal når han frem til, at der ved siden af den registrerede indvandring på godt 2.000 svenskere pr. år omkring kulminationen 1875-85 foregik en uregistreret indvandring på et sted mellem 7.000 og 9.000 svenskere årligt. Selv om det nok er lidt højt sat – og jo i hvert fald ikke gælder hele undersøgelsesperioden – er der immervæk tale om en betragtelig forskel. Det er derfor overraskende, at Willerslev alligevel fastslår, at den officielle kurve fra den

svenske *Emigrationsutredning* tegner et troværdigt billede af den svenske indvandrerstrøm som helhed (s. 21). Endnu mere problematisk er det dog, at Willerslev tilskriver kurvens svingninger de vekslende lavkonjunkturer i Sverige og højkonjunkturer i Danmark. Det får endda være, at han begrundet tilfældigt overleverede sammenstød mellem svenske og danske arbejdere med bestemte lavkonjunktursår i Danmark (s. 192 f.); men at forklare den svenske indvandringens højdepunkt med en postuleret dansk højkonjunktur i midten af 1870'erne og 1880'ernes første halvdel (s. 21) er en alt for overfladisk forklaring på en meget mere kompliceret sammenhæng.

Argumentet gentages flere gange på de følgende sider, hvilket dog ikke gør det mere rigtigt. Kurvens svingninger er måske snarere udtryk for nogle kildetekniske forhold. Det er således bemærkelsesværdigt, at kurvens første top følger umiddelbart efter, at det i 1875 blev lovmæssigt påbudt arbejdssøgende indvandrere at være forsynet med en opholdsbog i Danmark. Når indvandringen iflg. den officielle statistik afmattes efter 1885, er det til en vis grad udtryk for, at opholdsbogen ikke skulle fornys ved genindvandring til Danmark. Det sidste skal naturligvis ikke overskygge det faktum, at Sverige i løbet af 1890'erne blev bedre i stand til at beskæftige sin befolkning, et forhold der også afspejler sig i nedgangen i den oversøiske udvandring.

Når der ikke kan gives mere præcise tal for indvandringens omfang, er det selvsagt også vanskeligt at bedømme, hvor indvandrerne kom fra. Der er dog ingen grund til at betvivle, at omkring 90% blev rekrutteret i Sydsverige, syd for linien Gøteborg-Kalmar. Derimod er det lidt svært at forstå, hvordan Willerslev kan hævde, at det store flertal af de til Danmark indvandrede svenskere var landboer (s. 31), når han samtidig dokumenterer, at over 40% af indvandrerne kom fra Malmøhus len, hvorfra byudvandringen iflg. Willerslev var den herskende. Netop udvandringens koncentration til Malmøhus len burde have ledt til en mere nuanceret diskussion af de økonomiske motiver til opbruddet. Malmøhus len udskilte sig således iflg. Willerslev (s. 39) i positiv retning fra de øvrige sydsvenske lavtlønsområder i 1800-tallets anden halvdel.

På langt mere sikker grund er Willerslev, når han i kap. VI skildrer de vilkår, de svenske arbejdere blev budt i Danmark, med Hanemose teglværk på Lolland som et afskrækkende eksempel på rent feudale arbejdsforhold. Det er i øvrigt tankevækkende, at den største svenske indvandring gik til de områder, der samtidig registrerede den største danske udvandring, nemlig Lolland-Falster og Bornholm.

Den glemte indvandring er en både rigt illustreret og velskrevet skildring af den svenske indvandring til Danmark. Willerslev når rundt om de fleste problemer vedrørende indvandring/udvandring og har alligevel på prisværdig vis formået at begrænse sit stof, så de væsentlige problemer hele tiden træder frem, hvilket i betragtning af det omfattende, men spredte kildemateriale har været en yderst vanskelig opgave at løse.

Niels Peter Stilling

KNUT HEIDER: Norske politiske fakta 1884-1982. Oslo, Universitetsforlaget, 1983. 404 s. Nkr. 280.

Bogen er en ganske omfattende materialesamling, beregnet som hjælpemiddel i arbejdet med norsk politisk liv i de sidste hundrede år. Den rummer, foruden de